

*Бексултанов Эрмек Асанакунович
К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик
университети
аспирант*

**КЫРГЫЗ ТИЛИНИН МОРФОЛОГИЯСЫНЫН МАТЕРИАЛДАРЫ
V КЛАСС ҮЧҮН «КЫРГЫЗ ТИЛИ» ОКУУ КИТЕПТЕРИНДЕ**

*Бексултанов Эрмек Асанакунович
аспирант
Иссык-Кульский государственный университет
имени К. Тыныстанова*

**МАТЕРИАЛЫ МОРФОЛОГИИ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА В
УЧЕБНИКАХ «КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫК» ДЛЯ 5 КЛАССА**

*Beksultanov Ermek Asanakunovich
Graduate aspirant
Issyk-Kul State University K.Tynystanov*

**MATERIALS OF MORPHOLOGY OF THE KYRGYZ LANGUAGE IN
TEXTBOOKS «KYRGYZ LANGUAGE» FOR THE 5TH CLASS**

Аннотация: Макалада кыргыз тилинин морфологиясынын материалдарынын орто мектептин 5-класстары үчүн окуу китебинде орун алышы жөнүндө сөз жүрөт. Мында К. Тыныстановдун 1934-жылы басылып чыккан «Кыргыз тилинин морфологиясынан» тарта 5-класс үчүн бүгүнкү күндөгү «Кыргыз тили» окуу китебине чейинки окуу куралдары каралды.

Талдоонун жүрүшүндө морфологиянын материалдарынын аталган окуу китептеринде орун алышынын алгылыктуу жактары, кемчиликтери карап чыгылды, жыйынтыгында баяндалган көйгөй боюнча жекече ой-пикирлерибиз, сунуштарыбыз берилди. Макала мектеп мугалимдерине, кыргыз тилинин мектепте окутулуш тарыхын изилдөөчүлөргө, окумуштуу-методисттерге деп арналып жазылды.

Аннотация: В статье речь идет о размещении материалов морфологии кыргыз-

ского языка в учебниках для 5 классов средних школ. Здесь рассмотрены, начиная с «Морфологии кыргызского языка» К. Тыныстанова, изданная в 1934 году, до учебников «Кыргызский язык» сегодняшнего дня для 5 класса.

В ходе проведения анализа рассмотрены приемлемые стороны и недостатки размещения материалов морфологии в названных учебниках, в результате даны личные мнения, предложения по изложенной проблеме. Статья предназначена для учителей школ, исследователям истории изучения кыргызского языка, ученым-методистам.

Annotation: In article it is about placement of materials of morphology of the Kyrgyz language in textbooks for 5 classes of high schools. Here are considered since "Morphology of the Kyrgyz language" of K. Tynystanov published 1934 to textbooks "Kyrgyz Language" of today for the 5th class.

In the course carrying out the analysis the acceptable parties and shortcomings of placement of materials of morphology of the called textbooks are considered, as a result given personal opinion, the offer on the stated problem. Article is intended for teachers of schools, to researchers of history of studying of the Kyrgyz language, scientists-methodologists.

Түйүндүү түшүнүктөр: морфология, окуу планы, окуу китеби, кыргыз тили мугалими, кыргыз тили сабагы, окуу-нормативдик документ, уңгу жана мүчө, сөз өзгөртүүчү мүчө, сөз түркүмдөрү, зат атооч, сын атооч, сан атоочтор, этиш.

Ключевые слова: морфология, учебный план, учебник, учитель кыргызского языка, урок кыргызского языка, учебно-нормативный документ, корень и аффикс, аффикс словоизменения, части речи, имя существительное, имя прилагательное, имя числительное, глагол.

Key words: morphology, curriculum, textbook, teacher of kyrgyz language, lesson of kyrgyz language, educational-normative document, root and affix, affix of inflexion, part of speech, noun, name adjective, the name is a numeral, verb.

Кыргыз тилинин морфологиясынын материалдарынын V класс үчүн «Кыргыз тили» окуу китептеринен орун алышы дегенде эң биринчи эле сөздүн толук маанисиндеги окумуштуу-лингвист К. Тыныстановдун V–VI класстарга арналып жазылган «Кыргыз тилинин морфологиясы» эске түшөт. Бул окуу китебинде морфологияга түздөн-түз тийиштүү материалдар 26-беттен тарта (*Белгилей кетмекчибиз, ыңгайлуу болгону себептүү К.Тыныстановдун V–VI класстар үчүн «Кыргыз тилинин морфологиясы» окуу китебинин 1934-жылдагы түп нускасын эмес, 1996-жылдагы кириллицада кайталанып басылышын пайдаландык. Шилтемелер да окуу*

китебинин ушул басылышынан алынат – Б.Э.), «Сөздүн курулушу» аталыштагы бөлүм менен ортого салына баштайт. Алгач сөздүн уңгусу жана мүчөсү үйрөнүлөт. Мында окумуштуу «кой» деген сөздүн мисалында уңгу мана мүчөнүн кыйла так аныктама-сын берүүгө жетишкен [1. 26].

К. Тыныстанов сөз мүчөлөрүнүн маанисине жана аткарган кызматына карай бөлүнүшүн «сөз мүчөлөрүнүн түркүмдөрү» деп атайт да, куранды жана уланды мүчө деп туура бөлүштүрүп, так аныктамаларын берген. Ал атоочтон атооч жасоочу сөз жасоочу мүчөлөрдү «сөз түзүүчү курандылар», атоочтон этиш жана этиштен атооч жасоочу мүчөлөрдү «сөз которуучу курандылар» деп атаган [1. 34]. Арийне, башкы маңыз терминдик аталышта эмес, аныктаманын туура-тактыгында жана далилдүүлүгүндө жатат, бул жагынан К. Тыныстановдун ой корутундулары талапка жооп берерлик.

К. Тыныстановдун атооч сөздөрдү уңгу, курама жана улама атоочтор деп бөлүштүргөнү азыркы учурдун грамматикасынан бир аз айырмаланат [1. 35]. «Уңгу» жана «курама» түшүнүктөрү учурда «тубаса» жана «туундуга» туура келет, ал эми «улама» түшүнүгү ашыкча. Окуу китебиндеги аныктамалардын баары элдик оозеки чыгармалардан жана демейки турмуштан алынган тийиштүү мисалдар менен бекемделген.

К. Тыныстанов ошондой эле уланды (сөз өзгөртүүчү) мүчөлөр, алардын классификациясы, куранды (сөз жасоочу) мүчөлөр, сөздүн жасалышы жаатында бир топ эмгек сиңиргени байкалат. Албетте, алгачкы саамалык адепки «дың бузуу» болгон себептүү айрым так эместиктер, жаңылыш басуулар да кездешет. Мисалы, ушундагы сөз жасоочу мүчөлөр жерине жеткире классификацияланбаганы дароо эле көзгө урунат [1. 42–54]. К. Тыныстановдун бул аракетин, тайманбас илимий эрдиги бүгүнкү изилдөөчүлөр үчүн, кантсе да,

мына ошол адепки саамалык болгону менен баалуу. Ошол эле учурда эмгек окуу китеби катары сунушталса да, анда мектеп мугалимдери жана окуучулар үчүн суроолордун жана тапшырмалардын, көнүгүүлөрдүн берилбегенин белгилей кетишибиз ылайык болуп турат.

Белгилүү тилчи-окумуштуу Дөөлөтша Исаевдин жети жылдык жана орто мектептердин V–VI класстары үчүн 1958-жылы басылып чыккан «Кыргыз тилинин грамматикасы» окуу китебинде окуу материалдары класстарга ажырымдалып берилген эмес [2. 184]. Муну биз 1957–1958-окуу жылы үчүн иштелип, сунушталган окуу программасынан карап билип алабыз. Ага ылайык, окуу китебинде V класстагы морфологиядан сөздүн курамдык бөлүгү болгон уңгу жана мүчө, жөнөкөй жана татаал сөздөр, татаал сөздөрдүн түрлөрү, сөз түркүмдөрү жөнүндө маалымат, атооч түркүмдөрүнө (зат атооч, сын атооч, сан атооч, ат атооч) тийиштүү материалдар орун алган (*ушунда татаал сөздөрдөн кийин жогорку класстарда өтүлчү орфоэпияга тийиштүү материалдар да камтыла кеткени көзгө урунат* – Б.Э.). [2. 58–65]. Мында 1934-жылдагы окуу китебинен айырмаланып, ар бир темадан кийин окуучулардын аткарышы үчүн тийиштүү көнүгүүлөр, тапшырмалар берилген. Бирок теориялык материалдарды кайталап бекемдөөгө деп суроолор тизмектери камтылбаганы байкалат.

V–VI класстар үчүн 1960-жылы басылып чыккан «Кыргыз тилинин грамматикасы» 1958-жылдагы эле окуу китебинин өзү, болгону беттеринен кичине жылышуулар бар [3].

V–VI класстар үчүн кезектеги окуу китеби Д. Исаев, К. Токоевдердин авторлугунда 1963-жылы басылып чыккан. Бул окуу китебинде да V жана VI класстарда өтүлчү окуу материалдарынын чектери ажырымда-

лып берилген эмес [4]. Аны биз 1964-жылы басылып чыккан программадан карап аныктап алабыз. Программадагыга ылайык, V класста морфологияга тийиштүү материалдардан алгач сөздүн составы каралып, мында уңгу жана мүчө, уланды (сөз өзгөртүүчү) жана куранды (сөз жасоочу) мүчөлөр, татаал сөздөр, алардын түрлөрү, кыскартылган сөздөр маселелери 17 саат ичинде өздөштүрүлөт. Кыргыз тили предметинин негизги курсунун материалдары мурдагыдагыдай үч класска эмес (V–VII класстар), төрт класска (V–VIII класстар) жайгаштырылганы себептүүбү, айтор окуу материалдарын класстарга бөлүштүрүүдө өзгөрүүлөр жүрүп, жыйынтыгында V класста сөз түркүмдөрүнөн зат атооч (1+41 саат) менен сын атооч (12 саат) гана өтүлүп, калган сөз түркүмдөрү VI класска жылдырылган [5, 11–12]. V–VI класстар үчүн бул окуу китебиндеги V класста морфология боюнча өтүлчү окуу материалдары кыйла такталгандыгы, аныктамаларынын бүгүнкү күндүн көз карашынан алганда да талапка жооп берерлик айкындуулугу менен көңүлдү өзүнө бурат. Албетте, айрым мүчүлүштүктөр да кездешет. Мисалы, уңгунун аныктамасы «сөздүн айрым бөлүктөргө ажыратып жиберүүгө мүмкүн болбогон бөлүгү уңгу деп аталат» деп берилген. Бул аныктама «сөздүн айрым бөлүктөргө ажыратып жиберүүгө мүмкүн болбогон, белгилүү бир лексикалык мааниге ээ бөлүгү уңгу деп аталат» деп толуктап сунушталганы ылайыктуудай. Ошондой эле туунду сөз жөнүндө кеп жүрөт да, ал эми тубаса сөз тууралуу эч айтылбаган [4. 52]. Белгилей кетмекчибиз, бул жолкуда V класстын окуулары сөздүн курамы: уңгу жана мүчө, куранды (сөз жасоочу) жана уланды (сөз өзгөртүүчү) мүчөлөр, татаал сөздөр, алардын түрлөрү, зат атооч: зат атоочтун жасалышы, энчилүү жана жалпы ат, зат атооч-

тун жекелик жана көптүк саны, зат атоочтун жакталышы, зат атоочтун таандык болуп айтылышы, жөндөмөлөр, алардын маанилери, зат атооч сөздөрдүн жөндөлүшү, сын атооч: сын атоочтордун жасалышы, сын атоочтун даражалары, сын атоочтун зат атоочтук мааниде колдонулушу тууралуу толук, ар тараптуу билим алууларына жетиштүү мүмкүнчүлүк түзүлгөн [4. 52–111].

Д. Исаев, К. Токоевдин авторлугундагы «Кыргыз тили» окуу китебинин 1968-жылдагы басылышы 1963-жылдагы басылышты толугу менен түк өзгөрүүсүз кайталаган [6. 52–111].

Жогоруда айтылгандай, 1969-жылы мектептик орто билим берүүнүн жаңы концепциясы иштелип чыгып, натыйжада башталгыч билим берүү III класс менен жыйынтыктала турган болот. Ушундан улам программанын долбоору, «Кыргыз тили» окуу китеби иштелип чыгып, 1970–1971-окуу жылынан тарта республикабыздын айрым мектептеринин IV классында сынак эсебинде окуп-үйрөнүлүп баштаган. Мында морфологияны окуп-үйрөнүү сөздүн курамын жана сөздүн жасалышын – сөздүн уңгусун жана мүчөсүн, сөз жасоочу жана сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдү, алардын түрлөрүн өздөштүрүүдөн башталат. Айтмакчы, бул жолкуда уңгунун аныктамасы мурдагыдан айырмалуу төмөндөгүдөй болуп кыйла такталганы байкалат: «Сөздүн айрым бөлүктөргө ажыратып жиберүүгө мүмкүн болбогон маанилүү бөлүгү уңгу деп аталат» [7. 103]. Зат атоочко тийиштүүлөрдөн зат атоочтун мааниси жана негизги грамматикалык белгилери, сүйлөм тизмегиндеги аткарган кызматы, зат атоочтун энчилүү жана жалпы ат болуп бөлүнүшү, зат атоочтун жекелик жана көптүк санда колдонулушу материалдары орун алган. Окуу китебинде сын атоочтун материалдарынан сын атоочтун маанисин жана негизги грамматикалык белгилерин, сүй-

лөм тизмегинде аныктоочтук милдет аткарышын, сын атоочтун даражаларын үйрөнүү көңүлгө алынган. Этиштин материалдарынан мында анын негизги грамматикалык белгилери, этиш сөздөрдүн сүйлөмдө баяндоочтук милдет аткарышы, негизги жана жардамчы этиш, жөнөкөй жана татаал этиш, этиштин чактары камтылган [7. 103–185].

Кыргыз тилин жаңы окуу китебинин негизинде IV класста окутуу иши 1971–1972-окуу жылынан тарта республиканын бүткүл аймактарына жайылтылган. 1970-жылы иштелген IV класс үчүн «Кыргыз тили» окуу китеби кийинки 1971–1972-, 1972–1973-окуу жылдарына карата айрым алымчалап-кошумчалоолору менен кайталанып басылган [8. 98–170]. Мында теориялык материалдар бир аз кошумчаланып, бир катар көнүгүүлөр алып салынып, ал эми тарбиялык мааниси бүдөмүк тексттер жаңылары менен алмаштырылган. Мисалы, 1970-жылкы басылышта Ж. Бөкөнбаевдин «Эмгек» ыры алып салынып, ал эми тарбиялык маңызы так эмес «Бир ок менен төрт аюу» текстинин ордуна [7. 104, 108] 1972-жылдагы басылышта «Эр жүрөк партизан» тексти киргизилген [8. 102–103]. Ошондой эле «Зат атоочтун каратма сөз болуп келиши» темасы алгачкы басылышта жок [8. 113–115].

Республикабыздагы башталгыч билим берүү 1989-жылдан тарта 4 жылдыкка өткөрүлгөнүнө байланыштуу мектеп он бир жылдык болуп калды. Натыйжада, мурдагы IV класс V класс болуп эсептелине баштады. 1990-жылы басылып чыккан V класстын «Кыргыз тили» окуу китеби Б. Үмөталиева, Б. Өмүралиев, А. Осмонкуловдордун авторлугунда 14-басылыш делинип, теориялык маалыматтарына, камтыган дидактикалык материалдарына кыйла толуктоолор, оңдоолор киргизилгенин белгилей кетмекчибиз [9. 142–223]. Мисалы, уңгунун аныктамасы «сөздүн лексикалык маани берип, андан ары ажыратууга

мүмкүн болбогон бөлүгү уңгу деп аталат» [9. 142] деп, мурдагысынан кыйла такталып оңдолгон. Ошондой эле мүчөнүн аныктамасы да бул жолкуда бир топ такталып, толукталып берилген: «Сөздүн өз алдынча колдонулбаган, уңгуга жалганып, анын маанисин тактаган же өзгөрткөн бөлүгү мүчө деп аталат» [9. 142]. Ал эми куранды жана уланды мүчөлөр жаңы басылышта сөз жасоочу жана сөз өзгөртүүчү мүчө болуп берилген [9. 146].

Окуу китебинин бул 1990-жылдагы чыгарылышында зат атоочко – жалпы морфологияга тийиштүү теориялык материалдар илимий жагынан, ырасында эле, кыйла такталганы анык. Алып карасак, китептин алгачкы басылыштарында зат атооч «зат атооч жөнүндө түшүнүк, зат атоочтун каратма сөз болуп келиши, жөнөкөй жана татаал зат атоочтор, энчилүү жана жалпы аттар, зат атоочтун сүйлөмдө аткарган милдеттери, зат атоочтун жекелик жана көптүк саны» темаларында берилген болсо [8. 102–125], кийинкиде зат атооч зат атооч жөнүндө жалпы түшүнүктөн тышкары «энчилүү жана жалпы зат атоочтор, зат атоочтун сөз өзгөртүүчү мүчөлөр менен өзгөрүшү, зат атоочтун сан боюнча өзгөрүшү, зат атоочтун таандык мүчөлөр боюнча өзгөрүшү» темаларында берилген [9. 162–180]. Бир караганда түп тамырынан бери өзгөрүлгөндөй, а чынында ички мазмуну ошол эле, болгону илимий жагынан гана такталып, бир аз өзгөрүүгө учураган. Ушуга окшогон айрым өзгөртүп толуктоолорду сын атоочтун, ошондой этиштин материалдарынын берилишинен да жетишерлик кездештиребиз.

Бөлүм боюнча өтүлгөн материалдарды кайталап-бышыктоо үчүн суроолордун жана тапшырмалардын берилиши V класс үчүн «Кыргыз тили» окуу китебинин ушул 1990-жылдагы чыгарылышынан тартып башталат. Зат атооч, сын атооч, этиш боюнча суроолор жана тапшырмалар жалпысынан алгылыктуу, окуучулардын кыргыз тилинин морфология-

сы боюнча алган билимдерин бекемдөөлөрүнө өбөлгө түзө алышары анык [9. 180, 197, 215–216].

Б. Үмөталиева, Б. Өмүралиев, А. Осмонкуловдордун авторлугунда 1993-жылы чыккан V класс үчүн «Кыргыз тили» окуу китеби өзүнө чейинкилердин 15-басылышы, Кыргызстандын эгемендүүлүгүнөн кийинки биринчи чыгарылыш болуп эсептелинет. Мындагы тилдик материалдар негизги теориялык өзөк катары өзгөрүүсүз калтырылган, анткен менен, идеологиялык баалуулуктар түп тамырынан өзгөртүлгөнүнө байланыштуу, андагы окуучулар үчүн көнүгүүлөрдүн, тапшырмалардын текттеринин басымдуу бөлүгүнүн башкасына алмаштырылганы толук мыйзамченемдүү. Мисалы, окуу китебинин бизди кызыктырган морфология бөлүмүндө азыркы учурдун жаш муундары үчүн идеал болбой калган Кычан жөнүндөгү тексттин ордуна «Таза булак» тексти киргизилген [10. 171]. Анткен менен, социалисттик доордо жашап, анын артыкчылыктуу жактарын көрүп калган авторлорго мурдагы идеалдарынан арыдан-бери эле баш тарта коюу да кыйында туруп жатса керек. Муну биз «В.И. Лениндин ролун кантип аткардым» текстинин 1993-жылкы басылышта калтырылганынан улам байкайбыз [10. 186–187]. 1990-жылкы басылыштагы ошондой эле «Ильичке арналды», «Мекеним», «Колхозчуга», «Кесип ээлери – кыздар» ж.б. социалисттик доорго мүнөздүү тексттер жаңы тексттер менен алмашырылган [9. 171–209]. Ал эми бөлүмдөр боюнча суроолор жана тапшырмалар мурдагы боюнча калтырылып, өзгөртүлбөгөн [10. 185–186, 214–215, 235–236, 257–258].

А. Осмонкулов, Б. Өмүралиевдердин авторлугунда ушу бүгүнкү күндө колдонулуп жаткан V класс үчүн «Кыргыз тили» окуу китеби мурдагы басылыштарынан кыйла айырмаланарын, оңдолуп, толукталганын

белгилей кетмекчибиз [11]. Мында эң биринчи эле аныктамалардын кыска жана нуска иштелишине көңүл бурулган. Мисалы: «сөздүн маанилүү бөлүгү уңгу деп аталат», «сөздүн уңгуга уланган бөлүгү мүчө деп аталат» ж.б.

Окуу китебинин материалдарын бир аз оңойлоштуруу, ашыкча татаалдаштыруудан качуу максатындабы, айтор окуу китебинин бул 2007-жылдагы иштелишиндеги «Сөз курамы», «Зат атооч» бөлүмдөрүнөн «Сөз жасоо жөнүндө түшүнүк», «Түзүүчү жана туунду сөздөр», «Маани берүүчү жана кызматчы сөздөр», «Сапаттык жана катыштык сын атооч», «Сын атоочтун даражалары», «Сын атоочтун жазылышы» темалары алып салынып, «Энчилүү аттардын жазылышы», «Зат атоочтун жакталышы», «Сын атоочтун жасалышы» темалары кошумчаланган [11. 126–143].

Суроолор жана тапшырмалар кыйла такталып, толукталып, кайрадан иштелгени байкалат. Өткөн кылымдын 90-жылдарындагы басылыштардан айырмаланып, А. Осмонкулов менен Б. Өмүралиевдин авторлугундагы бул окуу китебинде «Сөздүн курамы» бөлүмүнө да атайын суроолор жана тапшырмалар тизмеги иштелип чыккан [11. 130, 145, 151, 173]. Анан сөзсүз сөздүн курамына, зат атоочко, сын атоочко, этишке морфологиялык талдоонун үлгүлөрү такталып, кайрадан иштелип сунушталган [11. 130, 143–144, 149–150, 172].

Кыргыз Республикасынын билим берүү тармагында жүргүзүлүп жаткан реформаларга, андагы инновациялык процесстерге, предметти инсанга багыттап окутуу концепцияларына ылайык, 2000-жылдардан тарта окумуштуу-методисттердин алдына мектептер үчүн окуу китептеринин жаңы муунун түзүү милдети коюлду. Ушундай жогорку талаптарда иштелген окуулукардын алгачкыларынын бири эсебинде Б. Акматов менен

А. Мукамбетованын кыргыз мектептеринин V классы үчүн «Кыргыз тили» окуу китебин атап кетүүгө болот [12]. Бизди кызыктырган морфологиянын материалдары бул окуу китебинин 147–173-беттеринде жайгаштырылган. Аталган окуу китебинин башкы өзгөчөлүгү кандайдыр окуучуга жакындаша ыктап, аны менен кеңешип, ага аң-сезими жетилүү үстүндөгү адам катары мамиле кылып, билим алууга кызыгууларын жандандырып, өнүктүрүүгө деген аракет, умтулуу эсептелинет. Мында инсанга багыттап окутуу концепциясын жүзөгө ашыруу өзөктүк маселелерден экени дароо эле көңүлдү өзүнө бурат. Бул максатта авторлор окуучуларга деп суроолордун жана тапшырмалардын төрт түрүн иштеп сунуштаган:

- окуучуларга аныктаманын же теманын тегерегинде ойлонуу мүмкүнчүлүгүн берет;
- окуучуларга ойлонуп аныктаманы же көнүгүүдөн өз алдынча жыйынтыктоону чыгаруу зарылдыгын туюндурат;
- окуучуларга аныктаманы тактоого көмөктөш болот;
- окуучулардын интерактивдүү формада көнүгүү иштөөсүн билдирет [12. 4].

Окуу китебин адеп ачып караганыбызда эле андагы жол берилген айрым калпыстыктар көзгө урунат. Ушунда сөз мүчөлөрүнүн бөлүнүшүнүн аныктамасы бүдөмүк, сүйлөмү келегей түзүлгөн. Карайлы: «Кээ бир мүчөлөр сөзгө (*«уңгуга» дегени ылайык болмок – Б.Э.*) уланганда сөздүн маанисин өзгөртүп кеткен (*«жиберген» дегени ылайык – Б.Э.*) учурлар болот. Мына ушундай сөздүн маанисин өзгөртүүгө карата кылган кызматы боюнча мүчөлөр экиге бөлүнөт: 1. сөз жасоочу (куранды); 2. сөз өзгөртүүчү (уланды)» [12. 148]. Муну кыскача гана «мүчө маанисине жана аткарган кызматына карай экиге бөлүнөт: 1. сөз жасоочу, 2. сөз өзгөртүүчү» деп бериш керек болучу.

Ошондой эле 352-көнүгүүнүн тапшырмасы: «Төмөнкү сүйлөмдөгү сөздөрдү сөз түркүмдөрүнө ажыратып, алардын грамматикалык өзгөчөлүгүн айтып бере аласыңбы?» деп берилген [12.149]. Ушунда сөз түркүмдөрү тууралуу теориялык маалымат менен тааныштырбай жатып, кантип аны ажыратып талдоого болот» деген суроо туулат. Андан да окуучунун жообу «айтып бере алам» же «айтып бере албайм» менен жыйынтыктала турган себептүү кошумча суроо берүүгө туура келет. Бул суроо: «Башталгыч класстарда сөз түркүмдөрү тууралуу алган маалыматтарыңды пайдаланып сөздөрдү сөз түркүмдөрүнө ажырат, алардын грамматикалык өзгөчөлүгүн айтып бер» деп сунушталганы ылайык болмок.

Мында сабактардын темаларынын бир далайы буга чейинки салттуу окуу китептеринен айырмаланып, «Сөздөрдү кантип түркүмдөргө бөлүүгө болот?», «Заттарды сөз түркүмү катары атоого болобу?», «Эмнеге зат атооч жөнөкөй жана татаал болуп бөлүнөт?», «Зат атооч сөздөр кантип жасалат?», «Энчилүү жана жалпы зат атоочторду кантип айырмалоого болот?», «Энчилүү аттарды туура жаза аласыңбы?» деп суроо түрүндө берилген [12. 149–152]. Темалардын мындайча түзүлүүсү, биздин оюбузча, интерактивдүү окутуунун талаптарына ылайык, окуучуну өз алдынча чыгармачылык менен иштөөгө, маселени биргелешип чечмелөөгө чакырып жатканынан улам болуп отурат. Авторлордун бул табылгасы сөзсүз колдоого арзыйт.

Китепте окуу материалдарынын жайгашуусу «Кыргыз тили» программасынын көрсөтмөлөрүнөн, негизинен, четтебеген. Ушунда жекече иштөөгө жана топ менен иштөөгө өзгөчөлүү көңүл бурулуп, окуучунун ойлоноосуна, чыгармачылык менен иштөөсүнө шарт түзүлүүсүнө атайын басым коюлганын

белгилеп кеткибиз келет. Окуу китеби салттуу калыптардан четтеп, инновациялык негизде түзүлгөн себептүү алгач аны менен иштөө мектептеги кыргыз тили мугалими үчүн, ошондой эле окуучулары үчүн да кыйла ыңгайсыздыктарды жаратпай койбойт. Бирок көнүгүшкөндөн кийин бул окуу китебинин артыкчылыктары жактары өз жемишин берип баштарына ишеним бар.

V класс үчүн «Кыргыз тили» окуу китебинин акыркы иштелиши Айгүл Койлубаева менен Айнура Койлубаеванын авторлугунда 2015-жылы жарык көрдү. Китеп окуу китептерин түзүүнүн салттуу принциптеринин алдыңкы, келечектүү жөрөлгөлөрүн колдонууга алуу негизинде иштелгени дароо эле көзгө урунат. Бул окуу китебинин өзүнө чейинкилеринен айырмачылыгы темалардын материалынын таблицалар түрүндө берилгенинде [13. 136–191; Мында морфологияга тийиштүү бөлүмүнүн гана беттери көрсөтүлдү]. Таблицаларды мугалим ватман кагазга чоңойтуп тартып алып же компьютердин чагылдыргычы аркылуу экранда көрсөтүп, теманы түшүндүрүүдө пайдаланса болот. Окуучулар үчүн көнүгүүлөрдүн айрымдарын интерактивдүү ыкма-каражаттардын негизинде түзүү аракеттери орун алганын белгилей кетүү ылайык. Мисалы, 343-көнүгүүнү интерактивдүү салыштыруу диаграммасы ыкма-каражатын пайдаланып аткаруу сунушталган [13. 140].

Акырында айтарыбыз, мугалим ушу азыркы учурда V класста морфологияны окутууда жеке бир окуу китебинин материалдары менен чектелгенинде, көп нерседен уттурчудай. Мында ал А. Осмонкулов менен Б. Өмүралиевдин V класс үчүн «Кыргыз тили» окуу китебин негизги өзөк катары алып, ал эми Б.Акматов менен А. Мукамбетованын, ошондой эле Айгүл Койлубаева менен Айнура Койлубаеванын V класс үчүн «Кыргыз тили» окуу китептерин кошумча пайдаланганы ылайык.

Адабияттар:

1. Тыныстанов К. Кыргыз тилинин морфологиясы. 5- жана 6-жыл үчүн тил сабактары. – Б., 1996.
2. Исаев Д. Кыргыз тилинин грамматикасы. I бөлүк. Фонетика жана морфология. Жети жылдык жана орто мектептердин 5–6-класстары үчүн. Жетинчи басылышы. – Ф.: Кыргызокуупедмамбас, 1958.
3. Исаев Д. Кыргыз тилинин грамматикасы. I бөлүк. Фонетика жана морфология. Жети жылдык жана орто мектептердин 5–6-класстары үчүн. Тогузунчу басылышы. – Ф.: Кыргызокуупедмамбас, 1960.
4. Исаев Д., Токоев К. Кыргыз тилинин окуу китеби. I бөлүк. Сегиз жылдык жана орто мектептердин 5–6-класстары үчүн. Үчүнчү басылышы. – Ф.: Кыргызокуупедмамбас, 1963.
5. Сегиз жылдык мектептин программалары. Кыргыз тили жана адабият. V–VIII класстар үчүн. – Ф.: Кыргызокуупедмамбас, 1964.
6. Исаев Д., Токоев К. Кыргыз тилинин окуу китеби. I бөлүк. Сегиз жылдык жана орто мектептердин 5–6-класстары үчүн. Сегизинчи басылышы. – Ф.: Кыргызокуупедмамбас, 1968.
7. Үмөталиева Б., Өмүралиев Б, Осмонкулов А. Кыргыз тили. 4-класс. – Ф.: Мектеп, 1970.
8. Үмөталиева Б., Өмүралиев Б, Осмонкулов А. Кыргыз тили. 4-класс. Үчүнчү басылышы. – Ф.: Мектеп, 1972.
9. Үмөталиева Б., Өмүралиев Б, Осмонкулов А. Кыргыз тили. 5-класс үчүн. Оңдолуп 14-басылышы. – Ф.: Мектеп, 1990.
10. Үмөталиева Б., Өмүралиев Б, Осмонкулов А. Кыргыз тили. 5-класс үчүн. Оңдолуп 15-басылышы. – Б.: Мектеп, 1993.
11. Осмонкулов А., Өмүралиев Б. Жалпы билим берүүчү мектептин 5-классы үчүн окуу китеби. Оңдолуп, толукталып 2-басылышы. – Б.: Билим-компьютер, 2007.
12. Акматов Б., Мукамбетова А. Кыргыз тили. 5-класс. Кыргыз тилинде окуган орто мектептер үчүн окуу китеби. – Б.: Билим-компьютер, 2009.
13. Койлубаева А., Койлубаева А. Кыргыз тили. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин 5-классы үчүн окуу китеби. – Б.: Билим-компьютер, 2015.

*Рецензент: п.и.д. профессор
Рысбаев С.К.*